

DE ORGELGESCHIEDENIS VAN DE CUNERAKERK TE RHENEN (DEEL II - Vervolg Oud Rhenen januari 1993)

Drs. D.W. Meinen

In de kerkrekeningen van 1899 vinden we de post: "Voor herstelkosten van het in de nacht van 4 op 5 september 1897, gedeeltelijk afgebrande kerkgebouw en vernieuwing van het geheel verbrande orgel..." In totaal heeft men f 14.210,- betaald voor het orgel en oxaal en "voor het vergulden der bekkens van de frontpijpen".

Het nieuwe orgel wordt op zondag 18 februari 1900 ingewijd. Johan Wagenaar, organist van de Domkerk te Utrecht, had het orgel op verzoek van de kerkvoogden geïnspecteerd. In het Weekblad voor Muziek verscheen een bericht waarin Wagenaar zijn bevindingen beschreef:³²

Een nieuw orgel te Rhenen.

Te Rhenen is een nieuw orgel gebouwd door den heer Leichel te Lochem. Het instrument is voorzien van Röhrenpneumatiek en bevat 37 registers, verdeeld over 3 klavieren en vrij pedaal. Het werk bevat voorts 6 koppels, waarvan 3 voor het pedaal, en 12 combinatieknoppen benevens een pneumatische zwelkast die zeer aangenaam werkt. Het orgel mag voorzeker als een aanwinst onder de Nederlandse kerkorgels gerekend worden; vooral voor moderne orgelmuziek is het uitmuntend ingericht, ofschoon ook de Bach'sche composities er goed op voorgedragen kunnen worden. De tongwerken zijn bijzonder mooi, doch ook onder de labiaal-stemmen zijn er die prachtig geïntoneerd zijn. Het volle werk maakt een machtigen indruk. H.H. organisten kan ik zeer aanraden dit mooie instrument eens te gaan zien en hooren.

Joh. Wagenaar.

Ook beschrijft Wagenaar het voordeel van de makkelijk te bedienen combinatieknoppen onder de klavieren, in plaats van de gebruikelijke combinatietreden.

A.C. Moinat, de toenmalige organist van de Cunerakerk, schrijft een bericht in 'Het Orgel'.³³ Naast de dispositie geeft hij meer technische informatie dan Wagenaar, wat het vermelden op deze plaats zeker waard is. Hij geeft de volgende dispositie:

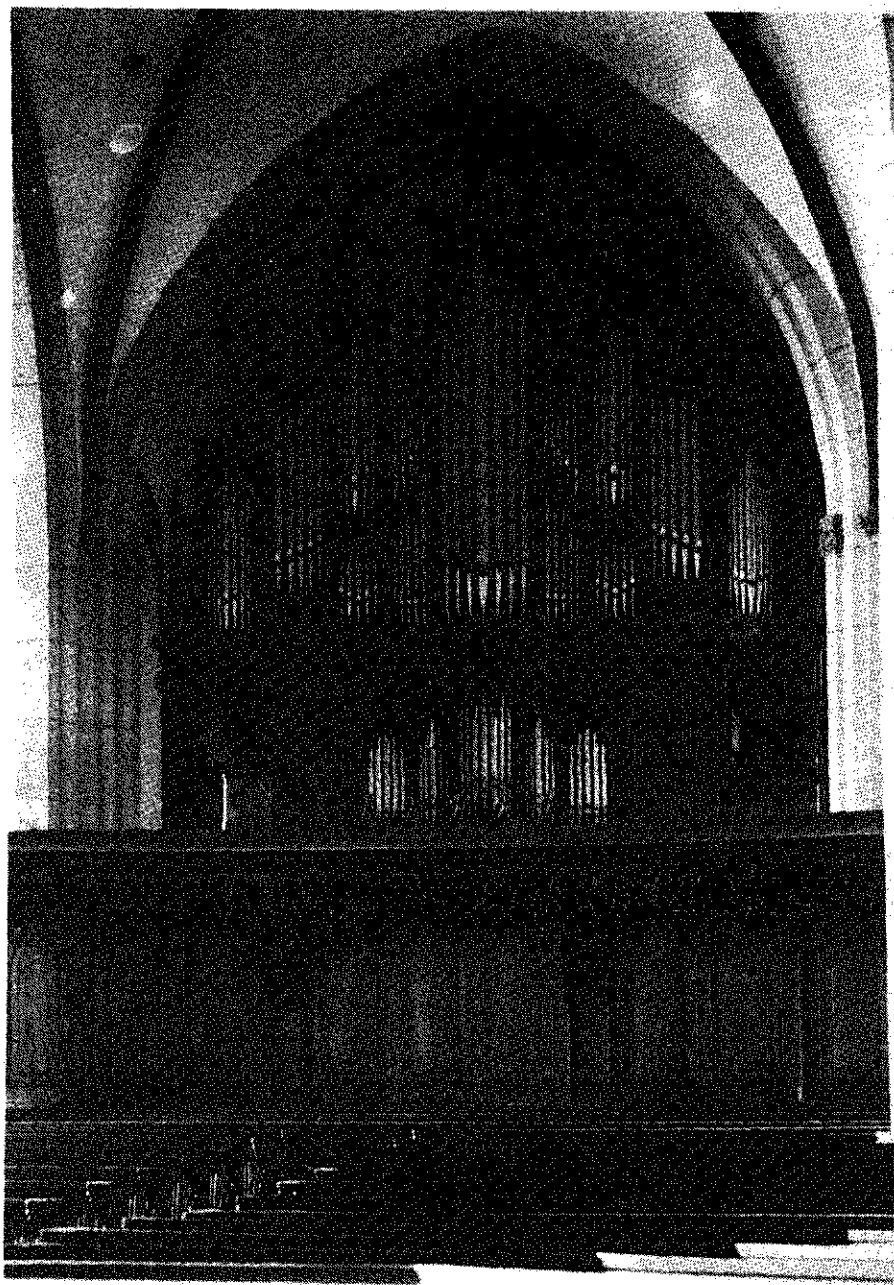
Hoofdmanuaal		2de Manuaal		3 d e
Manuaal (Zwelwerk)				
Prestant	16'	Viola di Gamba	16'	Lieflijk
Gedekt	16'			
Bourdon	16'	Prestant	8'	V i o o l
Prestant	8'			
Octaaf	8'	Gamba	8'	Aeoline
8'				
Fugara	8'	Salicionaal	8'	V o i x
Celeste	8'			
Hoffluit	8'	Flute Harm.	8'	Lieflijk
Gedekt	8'			
Roerfluit	4'	Viool Prestant	4'	Fugara
4'				
Octaaf	4'	Flute Harm.	4'	F l u t e
d'amour	4'			
Quint	2 $\frac{2}{3}$ '	Piccolo	2'	V o x
Humana	8'			
Octaaf	2'	Harmonica 3 st.	2 $\frac{2}{3}$ '	
Mixtuur 4 st.	2 $\frac{2}{3}$ '	Clarinet	8'	
Cornet 4 st.	8'			
Tuba Mirabilis	8'			

Pedaal

Prestant-bas	16'
Subbas	16'
Violonbas	16'
Octaafbas	8'
Cello	8'
Bazuin	16'
Trompet	8'

Stomme Registers

6 Koppelingen (I-II, II-III, I-III)
 Pedaal-I, Pedaal-II, Pedaal-III)
 Combinatieknoppen voor ieder klavier
 Tongwerkuitlosser
 Ventil
 Calcant



Het in 1900 gebouwde orgel in de Cunerakerk (Foto: Orgelarchief der Rijksuniversiteit Utrecht)

Verder vermeldt Moinat over het nieuwe orgel:

Het front is van eikenhout in Gothischen stijl en is een waar sieraad voor de kerk. (...)

De intonatie der verschillende registers is prachtig en zeer karakteristiek. Een mooi sonore geluid heeft de Gamba 16 voet op het 2de klavier. ook de Gamba 8 voet is een prachtig strijkend register. Van de tongwerken munt bijzonder de Clarinet in schoonheid uit. Een verrassend effect maken vooral de Voix Celeste en Aeoline op het 3de manuaal, welke in de zwelkast staan. Het volle werk is vol en krachtig. (...)

De windaanvoer bestaat uit een reservoir met 4 schepbalgen welke door twee balansen in beweging gebracht worden. Voorts 2 reguleurs waardoor men steeds geregelde windaanvoer heeft daar dezelve automatisch geregeld wordt. (...)

Het nieuwe orgel ziet er op het eerste gezicht prachtig uit, maar aan de dispositie is te zien dat het orgel muzikaal gezien geen hoogstaand kunststuk is: teveel soloregisters, nauwelijks vulstemmen en geen enkele 2 voet op het zwelwerk en geen 4 voet op het pedaal. Dit is typisch voor de Nederlandse orgelbouw uit deze tijd. De pneumatische kegellade is een modegril van deze tijd: tegenwoordig wordt het nauwelijks meer toegepast, omdat de organist bij het indrukken van de toetsen geen direkt contact heeft met de windkleppen.

Op de begeleidende foto is te zien dat het orgel erg groot was; dit wordt nog bevestigd door het feit dat in de kerkrekeningen vanaf 1900 ineens twee orgeltrappers genoemd worden (J. van Noort en W. van Mourik), terwijl dit er hiervoor slechts één was (E. van Dijk).

De firma Leichel draagt na de bouw van hun orgel zorg voor het klein onderhoud (vanaf 1920 echter niet meer elk jaar). Helaas wordt dit nieuwe orgel ook nu weer geen welvarend bestaan gegund. Tijdens reparatiewerkzaamheden aan het dak van de kerk in 1934 vat de kap vlam en tijdens het blussingswerk loopt het orgel waterschade op. Een jaar later gaat het orgel in reparatie bij de orgelbouwers J. de Koff & Zoon te Utrecht. J.H. van Eck, de toenmalige organist van de Cunerakerk, schrijft in 'Het Orgel':³⁴

Het orgel in de Cunerakerk te Rhenen zal tegelijk met "de groote schoonmaak" eenige verbeteringen ondergaan. Dit ... pneumatische instrument, telt met de tongwerken inbegrepen niet minder dan 18 achtvoeten. Deze "ziekte" uit de laat 19e eeuw is na de dertiger jaren van deze eeuw wat aan het beteren.

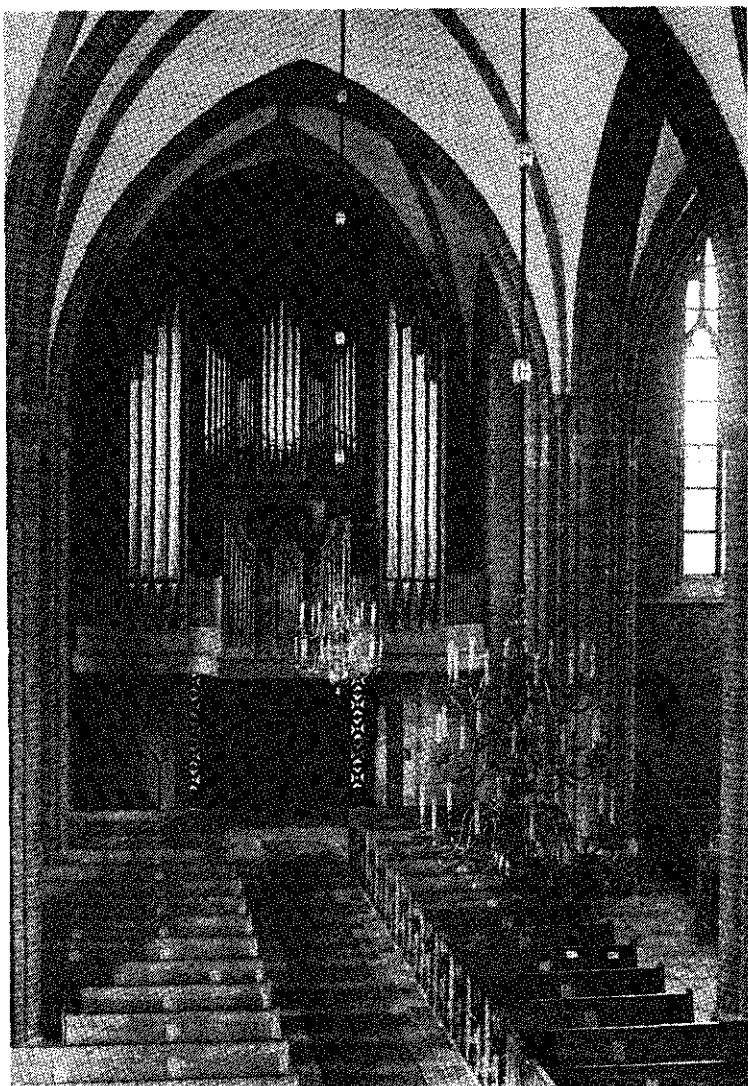
Van Eck schrijft dan dat men er niet zomaar enkele achtvoeten kan vervangen door vulstemmen, omdat deze achtvoeten teveel op elkaar afgestemd zijn en op zichzelf 'futlooze klankdingen' zijn. Het orgel zal zijn achtvoeten dus behouden. Wat wel verbeterd zal worden zijn de volgende dingen:

- Manuaal I**
- Mixtuur 4 sterk wordt opnieuw geïntoneerd.
- Manuaal II**
- Harmonica Aethera wordt omgeïntoneerd tot Nasard 2 $\frac{1}{2}$.
 - Flûte Harmonique 8' krijgt een deksel met roer. "Door de wijde mensuur kan hier een pittige Roerfluit uit ontstaan."
 - De "puntige, on-accoustische" Piccolo 2' krijgt een Fluit-timbre.
 - Tremulant toegevoegd.
- Manuaal III**
- De Fugara 4' wordt omgeïntoneerd tot Fluit 2'.
 - "De Zwellkast die zeer onpractisch was aangebracht met liggende vóór- en dakjaloezieën en bovendien pneumatisch werkte met twee ... kniezwellen(!) zal worden verbouwd tot een via mechanische zweltrede werkende kast met staande vóórjaloezieën."
 - Tremulant toegevoegd.
- Pedaal**
- De Cello 8' wordt vervangen door een Octaaf (Koraalbas) 4'.
 - Recht klavier i.p.v. hol pedaal.

In 1938 begeeft de noordoostelijke pijler van het schip het en sleept in zijn val een deel van de gewelven mee. De gehele kerk wordt nu gerestaureerd.³⁵ Het orgel, dat net weer gerestaureerd is, loopt hierbij ook schade op en wordt wederom gerestaureerd en uitgebreid, ditmaal door de firma Sanders te Utrecht. Deze restauratie is grondig en het orgel krijgt er een aantal stemmen bij, die nodig zijn om ook de oude orgelliteratuur te spelen. Het orgel krijgt een elektrisch-pneumatische tractuur, een vierde manuaal en de speeltafel wordt beneden in de kerk geplaatst. Het front van het orgel wordt ingrijpend gewijzigd. Het orgel wordt geplaatst onder de toren, boven wat nu weer de hoofdingang van de kerk is.³⁶

De nieuwe dispositie wordt (belangrijke wijzigingen onderstreept):

Manuaal I		Manuaal II		Manuaal III
Prestant	16'	<u>Bourdon</u>	16'	<u>Quintadena</u> 8'
Octaaf	8'	Prestant	8'	<u>Dwarsfluit</u> 4'
Holfluit	8'	Roerfluit	8'	<u>Prestant</u> 2'
Octaaf	4'	Octaaf	4'	<u>Larigot</u> 1½-1'
Quint	2⅔'	Flute harmon.	4'	<u>Cymbel</u> 3 st.
Roerfluit	4'	Nasard	2⅔'	<u>Regaal</u> 4'
Octaaf	2'	<u>Sifflet</u>	2'	
Mixtuur 4-6 st.		<u>Sexquialter</u> 2 st.		
Cornet 5 st.		<u>Scherp</u> 4 st.		
<u>Trompet</u>	8'	<u>Schalmei</u>	8'	
		Tremulant		
Manuaal IV		Pedaal	Koppelingen	
Gedekt	8'	Prestantbas	16'	I-II, I-III, I-IV, II-
III, II-IV, III-IV, III-II.		Subbas	16'	
Viola di Gamba	8'	Octaaf	8'	Pedaalkoppels
Voix Celeste	8'			
naar I, II, III, IV en				
Prestant	4'	<u>Gedektbas</u>	8'	III Super.
Flute d'amour	4'	<u>Quint</u>	5½'	



Het huidige Van Vulpen-orgel (1957). Foto in het bezit van B.J. Bouhuys te Rhenen.

<u>Gemshoorn</u>	2'	Koraalbas	4'
Combinatietreden en -knoppen.			
<u>Tertsmixt. 3-4 st.</u>		<u>Fluit</u>	4'
Clarinet	8'	<u>Ruischpijp</u>	
Tremulant		Bazuin	16'
		Trompet	8'
		<u>Klaroen</u>	4'

Op dinsdag 24 april 1945 wordt de Cuneratoren gebombardeerd door de Engelse luchtmacht, die in de veronderstelling verkeert dat er nog duitse soldaten op de Cuneratoren gestationeerd zijn. De kerk is weer een puinhoop en het orgel, dat nog maar net af was en nooit gespeeld heeft, wordt hierbij volledig verwoest. De restauratie van de kerk neemt nu enkele jaren in beslag en tijdens deze herstelperiode wordt gebruik gemaakt van gebouw Irene voor de kerkdiensten. In 1949 wordt het orgel uit gebouw Irene door Sanders verplaatst naar de Cunerakerk voor als daar in 1950 weer diensten zullen worden gehouden. (Volgens Sanders vertoont dit 100 jaar oude orgel echter veel gebreken.)

In de na-oorlogse jaren speelt er lange tijd een conflict tussen de kerkvoogdij en de firma Sanders uit Utrecht over de vraag of de in 1944/45 door Sanders verrichte reparaties betaald moeten worden. De kerkvoogdij zegt dat ze nooit opdracht heeft gegeven voor deze reparaties. Sanders zegt dat hij de opdracht heeft gekregen van Boeyinga, de architect die belast was met het herstel van de kerk. Boeyinga beweert echter dat deze opdracht niet van hem, maar van zijn reeds overleden voorganger Kromhout afkomstig was. Bovendien was het voor de kerkvoogdij onduidelijk in hoeverre Monumentenzorg in Den Haag zorg zou dragen voor de kosten. Boeyinga had hen altijd voorgehouden dat Monumentenzorg de volle 100% zou bijdragen. Als de kerkvoogdij besluit toch een gedeelte te betalen, wil men eerst afwachten tot Sanders heeft opgegeven welke orgelonderdelen van het orgel van de Cunerakerk hij nog opgeslagen heeft in Utrecht.

Uiteindelijk wordt besloten een nieuw orgel te laten bouwen door de orgelbouwers van Vulpen uit Utrecht. Zij beginnen de bouw van dit orgel met mechanische tractuur in 1954 en in 1957 komt het gereed. Het borstwerk wordt aanvankelijk gereserveerd. Dit wordt in 1980 ingebouwd bij de voltooiing, wanneer ook enkele stemmen worden toegevoegd. Het Van Vulpen-orgel is een zgn. Neo-Barok orgel. De kas, vervaardigd door de fa. Verwoert te Rhenen, is uitgevoerd in blank eikenhout.

De dispositie is als volgt:

VAN VULPEN, 1957. VOLTOOIING 1980, IN CURSIEF.

Hoofdwerk		Rugwerk	
Borstwerk			
Quintadeen	16'	Holpijp	8'
<i>Holpijp</i>	8'	<i>Quintadeen</i>	8'
Prestant	8'	Prestant	4'
<i>Fluit</i>	4'	Roerfluit	4'
Roerfluit	8'	Octaaf	2'
<i>Nasard</i>	3'	Woudfluit	2'
Octaaf	4'	<i>Quint</i>	1½'
<i>Nachthoorn</i>	2'	Sesquialter 2 st.	
Spitsfluit	4'	Scherp 4 st.	
<i>Flageolet</i>	1'	<i>Dulciaan</i>	16'
Spitsquint	3'	Kromhoorn	8'
<i>Vox Humana</i>	8'		
Octaaf	2'		
<i>Tremulant</i>			
<i>Cornet 5 st. (D)</i>			
Mixtuur 6-8 st.			
Trompet	8'		
Pedaal		Koppels	
Prestant	16'	Hoofdwerk - Rugwerk	
Octaaf	8'	Hoofdwerk - Borstwerk	
Octaaf	4'	Pedaal - Hoofdwerk	
Mixtuur 6 st.		Pedaal - Rugwerk	
Bazuin	16'		
<i>Trompet</i>	8'		
<i>Trompet</i>	4'		
<i>Trompet</i>	2'		

Organisten van de Cunerakerk

<u>Datum</u>	<u>Naam</u>	<u>Opmerkingen</u>
rond 1521 Schoolmeester	<i>meester Herman</i>	
1563-1581 meester, † 1-7-1581	<i>Gerrit Bock</i>	School-
1581-1585	<i>Antonis Thonisz.</i>	† 26-7-1585
1586-1587	geen organist	
1588-1592 Schoolmeester (tijdelijk organist)	<i>meester Conraets</i>	
rond 1604	<i>Jan Wyllemsz.</i>	Vanaf 1593?
1609-1611	<i>Jan van Nues</i>	Aanvang
onbekend		
1612-1647	<i>Jonas Franssen</i>	† 31-12-1647
1648-16?? baar	<i>meester Traueoris?</i>	Naam onlees-
1673-1734	geen organist	
1735-1772	<i>Wilhelmus Engelbronner</i>	
1772-1777	<i>Abraham van Loon</i>	
1778-1801	<i>Willem van Daalen</i>	
1802-1805	<i>Arend van Eyken</i>	
1806-1833	<i>Arnoldus Lijster</i>	
1833-1860	<i>Pieter van Voorthuizen</i>	
1860-1881 (1874).	<i>G. Klimmerboom</i>	Nieuw orgel
1882-1932 (1900).	<i>Abraham Corn. Moinat</i>	Nieuw orgel
1932-1946	<i>J.H. van Eck</i>	
1946-1956	<i>Mej. Urzinus</i> <i>Mej. Hoolhorst</i> <i>G.J. Roum</i>	
Deze organisten waren tijdelijk en speelden op een klein orgel, eerst in gebouw Irene en vanaf 1950 in de Cunerakerk.		
1957-1984 (1957).	<i>Leo van Stempvoort</i>	Nieuw orgel
1985-heden	<i>Bob van Stempvoort</i>	

LITERATUUR

1. Bouman, Mr. A., *Nederland..... Orgelland*, Leiden 1964.
2. *Bouwstenen voor een geschiedenis der toonkunst in de Nederlanden*, deel 1 (edd. C.C. Vlam & M.A. Vente, Amsterdam 1965), blz. 195-204.
3. Broekhuysen, G.H., *Orgelbeschrijvingen* (handschrift ca. 1850-1862), ed. A.J. Gierveld (1986). *Bouwstenen* 4, blz. 679-680.
4. Bunt, A.W. van de, *De Sinte-Cunera van Rhenen*, Rhenen 1974.
5. Hertog, J. den, Van diverse naciën ghepresen... Over het front van het Niehoff-orgel in de Oude Kerk te Amsterdam, in: *Het Orgel* jg. 84 nr. 2 (februari 1988), blz. 82-91.
6. Hess, J., *Dispositiën der merkwaardigste Kerk-Orgelen, welke in de zeven Vereenigde Provinciën als mede in Duytsland en Elders aangetroffen worden*, Gouda 1774 (Buren 1980 ed. A.J. Gierveld), blz. 63.
7. Hill, G.A., *The Organ-Cases and Organs of the Middle Ages and Renaissance* (Londen 1891, deel 2, blz. 47-48; Hilversum 1966, blz. 200-201).
8. Kleuver, A.P. de, *Geschiedenis van de Cunerakerk te Rhenen*, Rhenen 1960.
9. Kruys, M.H. van 't, *Verzameling van Dispositiën der verschillende Orgels in Nederland*, Rotterdam 1885, blz. 50.
10. W.A. Liedtke, *Architectural Painting in Delft*, Groningen 1982.
11. Mengelberg, W., Über alte Orgelgehäuse, in: *Zeitschrift für christliche Kunst*, nr. 6 (1889), blz. 189-194.

12. Schimmelpenninck van der Oye, C.O.A., Jan Kobelentz, orgelmaker te Amsterdam, in: *Bijdragen en Mededelingen Gelre* 81 (1980), blz. 214-216.
13. Valkenburg, R., *Laat zich 't orgel overal...*, Het koninklijk instrument en zijn bespelers, Dordrecht 1980 (blz. 303-307, Leo van Stempvoort/Het orgel in de Cunerakerk te Rhenen).
14. Vente, M.A., Sweelincks Orgelreizen, in: *Tijdschrift van de VNMG* XXII (1971-1972), blz. 126-137.
15. Vente, M.A., *Utrechtse Orgelhistorische Verkenningen*, Bijdrage tot de geschiedenis der orgelcultuur in de Lage Landen tot omstreeks 1630, Utrecht 1989.

ORGELBERICHTEN

1. Eck, J.H. van, Het orgel in de Cunerakerk te Rhenen, in: *Het Orgel*, jg. 32 nr. 6 (maart 1935), blz. 47-48.
2. Moinat, A.C., over het nieuwe orgel in de Cunerakerk te Rhenen (geen titel), in: *Het Orgel*, jg. 15 nr. 1 15 maart 1990), blz. 10-11.
3. *Stemmen voor Waarheid en Vrede*, jg. 11 (1874), blz. 761.
4. Wagenaar, J. Een nieuw orgel te Rhenen, in: *Weekblad voor Muziek*, jg. 7 nr. 11 (17 maart 1900), blz. 82-83.

ARCHIEVEN

Archief Streekmuseum het Rondeel:

1. Inv. nr. 43 (*Tegenwoordige Staat van Utrecht, 1772*).
2. Inv. nr. 51 (*Kerkbeschrijving, 1941*).
3. Inv. nr. 336 (*Rhenen en Omstreken, 1847*).

Rijksarchief Utrecht, Archieven van de Herv. Gem. te Rhenen:

1. Inv. nr. 40 (*div. stukken 1628-1824*).
2. Inv. nr. 42 (*Acta van de Kerkelijke Commissie 1817-1893*).
3. Inv. nr. 49 (*ingekomen stukken 1909-1922*).
4. Inv. nr. 50 (*kladboeken van Kerkrekeningen (Kerkvoogdij) 1826-1918*).
5. Inv. nr. 57 (*Notulen Kerkvoogden en Notabelen 1940-1957*).
6. Inv. nr. 58 (*Register van uitgaven herstelkosten kerk 1934-1943*).
7. Inv. nr. 65 (*correspondentie kerkvoogdij 1823-1868*).
8. Inv. nr. 66 (*ingekomen stukken kerkvoogdij 1869-1920*).
9. Inv. nr. 67 (*Manualen, rekeningen en begrotingen 1811-1845*).
10. Inv. nr. 71 (*diversen, correspondentie kerkvoogdij 1922-1936*).
11. Inv. nr. 72 (*Manualen, rekeningen en begrotingen Kerkvoogdij 1846-1869*).
12. Inv. nr. 73 (*Manualen, rekeningen en begrotingen Kerkvoogdij 1896-1918*).
13. Inv. nr. 74 (*Manualen, rekeningen en begrotingen Kerkvoogdij 1919-1965*).